

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Selaöns runinskrifter – en runstensgeografi

Frands Herschend

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2017_010

Fornvännen 2017(112):1 s. 10-23

Ingår i samla.raa.se

Selaöns runinskrifter

– en runstensgeografi

Av Frands Herschend

Herschend, F., 2017. Selaöns runinskrifter – en runstensgeografi. (The runic inscriptions of Selaön Island – a runestone geography.) *Fornvännen* 112. Stockholm.

This is a study of a small runestone material from the Selaön Island in Lake Mälaren. As an island material, the inscriptions are set apart from their surroundings. They link in with common traits among decorated 11th runestones, but also with the characteristic breadth of middle-sized and well-defined materials. This local diversity may nevertheless be seen as a characteristic in itself of the larger Lake Mälaren area: this region is partly built from local nodes united by the lake. Based on the study three research fields are identified: 1) small-scale runestone geography and chronology, 2) the non-banal and complex relationship between design, text and ornament, 3) a dimension of intent characteristic of Selaön, that is, a local sincerity in the commemorative inscriptions. Micro-geography, complex design and mindset are thus suggested as new fields for a cognitively more rewarding contextual research into the runestone vogue in the Lake Mälaren area.

*Frands Herschend, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet,
Box 626, SE-751 26 Uppsala
frands.herschend@arkeologi.uu.se*

Runstenarna på och kring Selaön bildar en av Södermanlands runstenskoncentrationer. Som mäläro med runstenskoncentration är den jämförbar med Färingsö. Klungan ligger knappt en mil öster om den lilla gruppen vid landningsplatsen Strängnäs och knapp 15 km norr om koncentrationen vid landningsplatsen Mariefred.

De fem inskrifterna norr om Selaön – på Aspö, Oknö och Arnö – skiljer sig på flera sätt från dem på Selaön, fastän man kan tänka sig att vattnet förenar fem av de sex inskrifterna som pryds av det stora fyrfotadjuret (fig. 1a; Brate & Wessén 1924–36, karta; U690–92). Inskrifterna söder om sundet (Sö 188–89 samt fragmentet Toresund Raä 9:3, se FMIS) avviker också de i förhållande till de många inskrifterna norr om sundet. Jämförda med stenar i koncentrationer är solitära stenar och stenar i mycket små grupper mer heterogena. Deras kronologiska spektrum är dessutom brett

även när stenarnas antal, som i fallet med de nio stenarna kring Selaön, är litet. När enstaka stenar läggs ihop till en geografisk grupp representerar de med andra ord enstaka händelser under en längre tidsperiod.

En lite större koncentration som den på Selaön representerar i stället flera likartade händelser under en kortare tid. Kulturgeografiskt sett kan man därför hypotetiskt föreslå att en runstenskoncentration uppkommer på grund av drag i lokalsamhället. På Selaön kan det vara landningsplatserna vid Kolsundet. På så sätt kan den utöver sina närmaste koncentrationer t.ex. påminna om runstenarna på Vikbolandet, som kan ses i förhållande till landningsplatserna Norr- och Söderköping (Ljung 2016 vol. 1, fig. 35). Den mest påtagliga landningsplatskoncentrationen är emellertid Sigtuna (Herschend 1994, fig. 23).

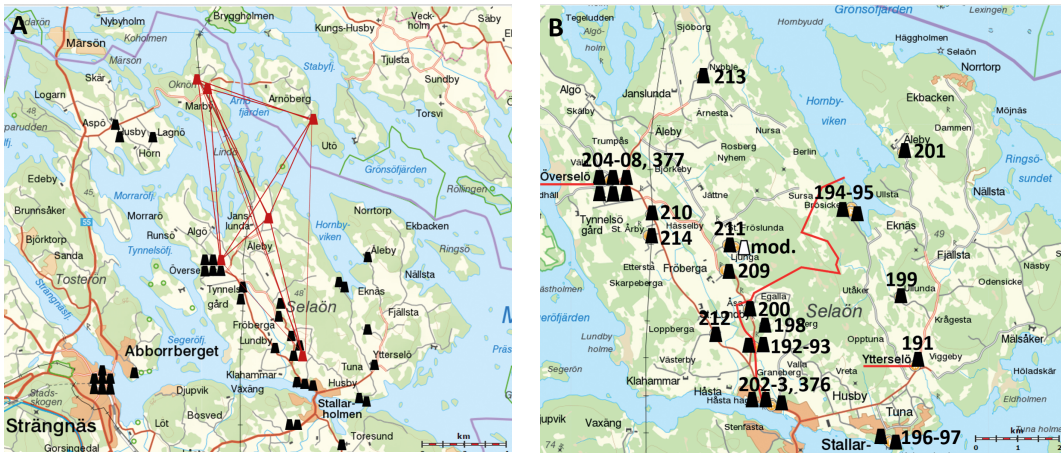

Fig. 1. A: Runinskrifter på och kring Selaön. Inskrifter smyckade med det stora fyrfotadjuret markerade med rött. B: Selaöns inskrifter och deras nummer i *Södermanlands Runinskrifter*. Källor: Raä Fornsök, Rundata, *Sveriges Runinskrifter*. —A: Runic inscriptions on Selaön and in surrounding areas. Inscriptions decorated with the large quadruped are marked with red. B: The inscriptions and their numbers in *Södermanlands Runinskrifter*.

Selaöns runstensgeografi

Ön har 26 inskrifter (fig. 1b). De äldsta är tolv FP-inskrifter (se Gräslund 1994 för kronologi). Koncentration har med andra ord tillkommit tidigt och innan runinskrifter blev vanliga längre norrut. Eftersom runinskrifterna generellt sett representerar en modevåg som introduceras söderifrån i samband med kristendomen (se t.ex. Lager 2002, s. 88–95 m.ref.) så kan man tänka sig att den stora överregionala moderörelsen på lokal nivå ser ut som en moderörelse i och kring lokala dynamiska noder, som till exempel landningsplatserna vid Kolsundet (se Ilves 2011, s. 3–9; 2012, s. 15–17 om landningsplatsens generella karaktär). Denna tolkning stöds av en fördjupad analys av tendenser i inskrifternas spridning i tid och rum (fig. 2).

De tidigaste runinskrifterna ligger på Selaöns södra del och följer delvis ett ås- och vägstråk. Men många stenar står ändå också vid gårdar och flera har ett strandnära läge. Vid Ytterselö kyrka finns bara en runinskrift, kanske ett tidigkristet gravmonument (Ljung 2016 vol. 1, s. 105, 112; vol. 2, s. 44). Detta är anmärkningsvärt eftersom trakten kring Fjällsta, där gravfälten är många och bebyggelsen sannolikt ganska tät, är nästan tom på inskrifter. Dessutom finns i vissa stora kon-

centrationer av gravar och gravfält inga runinskrifter alls trots att områdena knappast obebodda (fig. 3).

Hade många runstenar blivit resta i Fjällsta och Husby skulle man ha väntat sig en situation som den vid Överselö kyrka. Där finns en samling sena runstenar medan den norra delen av ön och Överselö socken har få runinskrifter. Platsen för Överselö kyrka fungerar med andra ord som en magnet för traktens runstenar, som antingen flyttats dit eller ställts upp där från början. Vid Ytterselö kyrka fungerar det inte på samma sätt. Antingen är platsen ingen magnet eller också finns det inget att dra till sig på grund av att det sociala trycket att resa en runsten, som kunde vara stort, inte var stort nog (Gräslund 1988, s. 250, tab. 4). I högre ståndsmiljöer, som Gamla Uppsala eller Adelsö, där de ekonomiska förutsättningarna att resa runstenar sannolikt varit goda, var behovet ändå inte stort. På Selaön skulle byarna Tuna, Husby och Karlby kunna representera lokala historiskt rotade överklassmiljöer som just av denna anledning var runstensfattiga. Att några av samhällets välbeställda stöttepelare, som Jarlabanke i Täby, ändå kunde ta runstensmodet till sig kan man se som ett karakteristiskt populistiskt drag hos ett samhälle i förändring

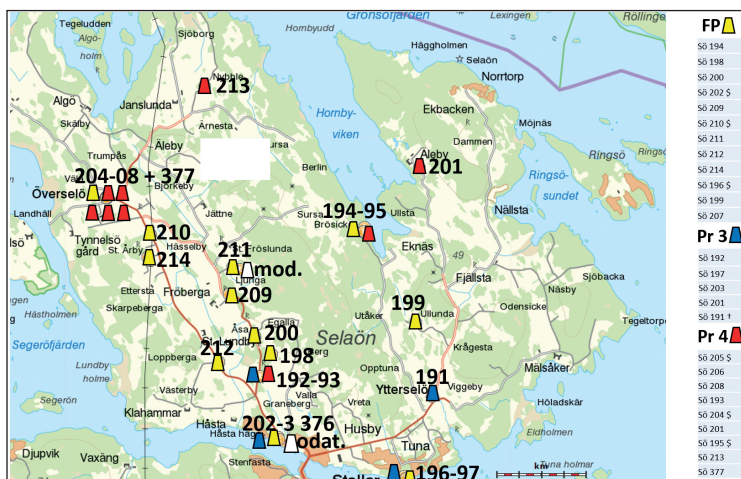

Fig. 2. Runinskrifternas kronologiska fördelning och spridning på Selaön. —The chronological and geographical distribution of the runic inscriptions on Selaön.

Fig. 3. En överlappande kategorisering av de platser som kännetecknar Selaöns runinskrifter. —An overlapping categorisation of the various sites characterising the runic inscriptions on Selaön.

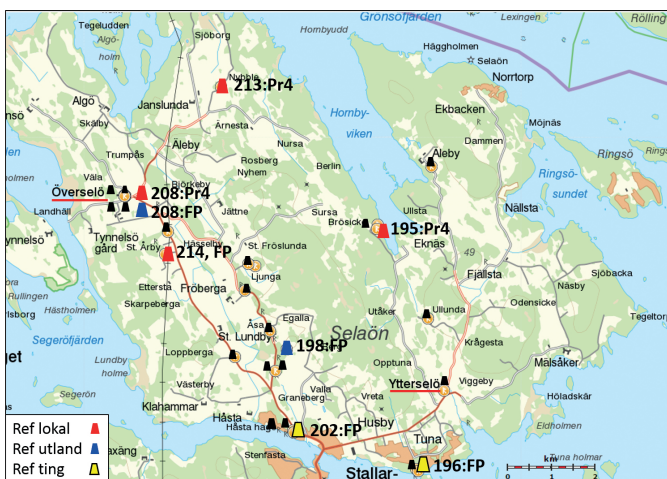
(se t.ex. om Jarlabanke i *Svenskt biografiskt lexikon*). Om det är fråga om ett tidigkristet gravmonument i Ytterselö kan man tänka sig att en kristen församling där har etablerats tidigare och på ett annat sätt än i Överselö. Hur som helst hade Ytterselö kyrka sannolikt inte så mycket i runstensväg att dra till sig.

Spridningsmönstrets karaktär blir än tydligare om man ser till dess kronologi (fig. 2). De äldsta inskrifterna, av typ FP där rundjuret avbildas ur fågelperspektiv, ligger antingen vid vatten eller innanför bygden närmast vattnet. Till en början nås alltså de centrala bebyggelsestråken på södra delen av denna trots allt ganska lilla ö

därför inte av runstensmodet. Lite senare sker det marginellt med stenarna på Berg (Sö 192–3) och hällen i Ytterselö kyrka (Sö 191). Först när modet i stort sett försvunnit på södra delen av ön nås dess norra del. Det verkar som om modet huvudsakligen kommit vattenvägen söderifrån, och spridit sig runt Mälaren. Någon skarp geografisk kronologi ser man med andra ord inte, men väl en tendens. Förloppet kan ha upplevts som *ett* för-änderligt förlopp med faser (fig. 2–3).

Det finns i princip två allmänna sätt att tolka inskriftsspridningen. Det ena betonar missionen. Det bygger på att kärnbygden gör ett visst ideologiskt motstånd medan landningsplatser, t.ex. vid

Fig. 4. Textuella referenser i Selaöns runinskrifter. –Textual references in the runic inscriptions of Selaön.

Kolsundet, och i perifera bygder, t.ex. längs gård/vägstråk är mer mottagliga för det kyrkligt kristna budskapet. Om Ytteraselö är en tidig församlingskyrka, ett kapell eller en begravningsplats kan den i så fall vara just lite perifer i runstensgeografen.

Den andra tolkningen betonar kulturfenomenet i stort. Den bygger på att vanliga jordägare och människor som engagerar sig i handel och kontaktnät bortom till exempel Selaön kan ha något att vinna på att skylta med släkt och vänner, med sin tro och med sina liv. Det är därför inte förvånande att tidiga inskrifter refererar till världen utanför ön (Sö 198, 207; fig. 4).

Om det är saltsjön och stora världen som lockar, så är Kolsundet mer centralt än öns norra delar. Sett som kulturgeografisk förändring över tid verkar det rimligt att modet inte behövdes på gårdar i centralområdet i söder, d.v.s. stråket Tuna-Husby-Karlby-Klahammar. Det räcker med att det finns runinskrifter på stråkets landningsplatser vid Kolsundet, där också inskrifter med referenser till tingsplatser finns (Fig. 4; Sö 196, indirekt Sö 202; Källström 2007, s. 106; Zachrisson 2010, s. 167). Rättsordningen är viktig på kommersiella mötesplatser där normen är att man skall leva upp till ingångna avtal och handslag. På de två platserna vid Kolsundet finns även två likalydande minnesstenar (Sö 197, 203) som syftar till att fånga samma uppmärksamhet på båda platserna trots att det inte är långt mellan dem.

Textuellt, men inte ornamentalt, är inskrifterna vid Kolsundet udda. De helt traditionella in-

skrifterna finns i stället i centralområdets bakland. Dessutom tycks bygden norr om centralområdet, så länge modet varar, dras in i nätverk av specifikt lokala referenser och ideologi. Den andra tolkningen, den som betonar kulturfenomenet i stort och som inkluderar något slags tro och en enstaka perifer församling i ett större socialt sammanhang, ser med andra ord ut att ha det största förklaringsvärdet.

Man kan argumentera för att det stämmer med kulturtolkningen att det står många stenar vid Överselö kyrka. Om öns norra del nås av runinskriftsmodet först under Urnesstilens tidiga fas Pr 4 efter 1050 så uppkommer en valsituation. Dels kan man välja att resa sin sten vid kyrkplatsen, eftersom den är en reklamplats i tiden när församlingstanken vinner terräng. Dels kan man välja att flytta sina stenar dit från gård och gravfält, för att modet ännu är levande och för att kyrkplatsen eller den plats som skall bli kyrkplats i sig en del av den kulturomvandling som också runinskrifterna tillhör. Skillnaden mellan Ytter- och Överselö är belysande. I Ytteraselö och på öns södra delar efter 1050 är stenarna redan gamla och kyrkan etablerad. Här är modet över innan inskrifter börjar bli aktuella i Överselö. I Ytteraselö kan man tänka sig att en ny kulturtillhörighet redan demonstrerats. Då finns det inte längre någon stor poäng med att flytta runstenar till kyrkans plats. Här är de gamla stenarna i landskapet redan kulturminnen som vittnar om en svunnen övergångstid och kanske ett lyckat kristnande.

Balli 214				Balli 210		Balli 203	
VigæiR				Var-Asi		197 Biorn	Biorn
Svæinn	212 Fasta br Svæinn	198 Svæinn+Sigríð		HolmgæiR		Gærðarr	Gærðarr
						Viking	Viking
						Sigfast	Sigfast
FP	FP	FP		FP		P3	P3

Tab. 1. Namn i ristaren Balles tidiga, södra grupp på Selaön. —Names in the runemaster Balle's early, southerly group on Selaön.

Ser man i stället på Överselö, så lägger vi först märke till när modet börjar. Det sker i mitten av 1000-talet med Pr 4-designade inskrifter. Vi vet också när modet tar slut. Det gör det *innan* man börjar designa stenar i Pr 5-stil ca 1090, eftersom det inte verkar finnas några exempel på sen Pr 4-design på Selaön. På Selaön är rundjurets skalle fortfarande ganska välvd och nosen uppstickande rund. Givna denna tidsram finner vi antingen att kyrkplatsen tillkom någon gång mellan 1070 och 1080, då man samtidigt valde att sätta upp sina stenar där, eller också att man byggde kyrkan något senare då det fortfarande kan ha varit mödan värt att flytta på relativt närbelägna eller nyresta stenar. Eftersom det finns två FP-designade stenar, Sö 210 och 214, ca 1 km söder om Överselö kyrka, verkar det som om man ogärna flyttade på en sten som rests för två-tre generationer sedan. Om Överselö kyrka var en ny församlingsskyrka ca 1100 så kan det fortfarande ha varit rimligt att flytta på stenar, dock inte om de stod så långt borta som vid Nybble i Kil, 3,5 km bort.

Ortnamnet *Kil*, där Gerbjörn (Sö 213) var »bästa bonden», refererar till det kilformade agrarlandskapet som utgör mellersta delen av norra Selaön (fig. 1a; om namnet se Fridell 1997, s. 10). Kils södra gräns och breda bas utgörs av dess gårdar med tillhörande gravfält, Janslunda, Nybble och Kilfröslunda. Kil framstår därför som en egen bygd, relativt obunden till Överselö kyrka.

Eftersom Selaön är välavgränsad och har en tydlig topografi ser man att dess runinskriftsmodet utgick från centralbygden och dess kommunikationspunkter i söder. Därifrån spred sig modet norrut för att folk ville visa sin sociala och religiösa tillhörighet, huvudsakligen med landskapsplacerade monument. Kyrkplats- eller försam-

lingsreligiositeten växte sig stark så sent på norra Selaön att huvudsakligen endast de yngsta runstenarna bands till dess kyrkplatsen, sannolikt på grund av att den var en allmän plats där många kunde läsa dem (om läsvänlig placering se t.ex. Herschend 1994, s. 46–48; om placering vid kyrka se Wilson 1994, s. 107 f; Ljung 2016). En kyrkplats kan liknas vid en landningsplats vars styrka var just att den var allmän. Som allmän plats var kyrkplatsen statisk, d.v.s. församlingsbunden, medan landningsplatsen var dynamisk. Ändå är runstensmodet tidsmässigt begränsat på båda platserna. Det kan ha funnits ett kapell även på en landningsplats, men församlingen på en landningsplats är inte lika statisk som i en inlandsförsamling.

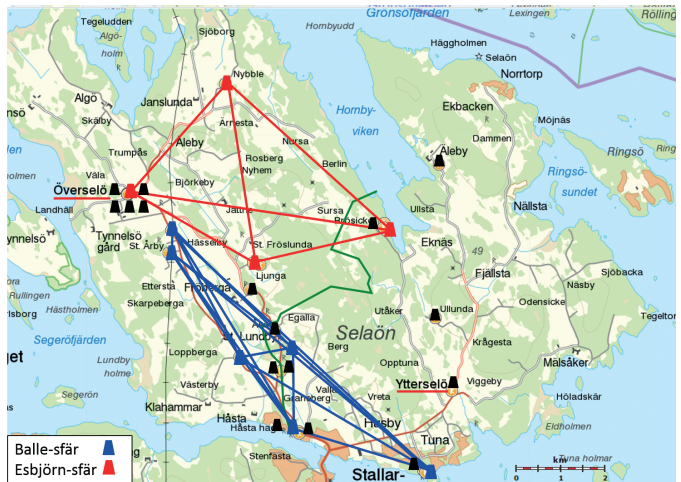
Speciella drag – social ordning

Selaön har bebyggelseområden med bevarade namn innan den blir två stabila administrativa sockenenheter. Därmed kan modet på flera sätt analyseras som bundet till socialt och geografiskt definierade områden som Kil. Om vi ser närmare på modets kronologi så kan vi även peka på bindningen till ristare. Signerande ristare visar sig höra ihop med namngrupper som i sin tur är geografiskt åtskilda. Vad kopplingen i övrigt kan betyda är svårt att säga. Balle har ristat tre stenar på andra håll som är länkade till det ganska vanliga namnet Sven, vilket i runstenssammanhang finns på samma del av Selaön som Balles inskrifter där. Namnet kan men måste inte beteckna samme Sven varje gång (tab. 1). Esbjörn ristat två ristningar kopplade till Stenolf. Det namnet är endast belagt fyra gånger, tre på Selaön och en på Färingsö knappt 30 km österut (tab. 2; Peterson 2007, *Stæinulfr*). Dessa två ristarbundna inskrifts-

	Hallbjörn	Tiðkumi* (högg) Orþkia (målade) 205 Æsbærn (högg)	213 Æsbærn
211 Ulft† StæinulfR Haki ÞrykRiR Øybiorn Oflati	195 Stæinulf† Fader? Holmstæinn	Inga ÆrngæiRR Karl† + Gillaug StæinulfR Viseti Ingialdr	Gylla + GæiRbærn† Guðfriðr
FP	P4	P4	P4

Tab. 2. Namn i ristarna Tidkume och Esbjörns sena, norra grupp på Selaön. —Names in the runemasters Tidkume and Esbjörn's late, northerly group on Selaön.

Fig. 5. Namnsfärer definierade av ristare och det vanligaste namnet i inskrifter kopplade till ristare. —Name spheres defined by rune carvers and the most common name in inscriptions that can be linked to a certain carver.

spridningar, som alltså endast är ospecificerade samband, är geografiskt och kronologiskt skilda (fig. 5). Spridningen antyder med andra ord att inskrifterna tillkommit i två skilda faser på två olika delar av ön. Den tidiga spridningen domineras kanske av det sätt på vilket Balle designade sina tidiga korsbandsstenar. Den tillkom i så fall under en tid som börjar före och avslutas efter ca 1050, sannolikt före 1070. Den senare spridningen tillhör den något senare period då man föredrog Pr 4-design. Spridningen hör hemma på norra Selaön där namnet Stenolf återfinns (fig. 5, tab. 2).

I Ytterjärna har en Esbjörn ristat stenen Sö 347. Han verkar inte vara samme man som den senare och skickligare ristaren med samma namn på Selaön. Därför är Esbjörn och Hallbjörn sannolikt, i

motsats till Balle, lokala ristare med nära band till dem som reser stenarna. Det finns ingen kronologisk anledning att anta att Esbjörn skulle ersätta eller efterträda Balle, som mycket väl hade kunnat skapa en Esbjörn-design (se t.ex. Vs 15). Men Balle ristade inga sena inskrifter på Selaön. Man kan spekulera om det beror på att han i princip följer med runinskriftstraditionens rörelse åt norr och nordost. Två av hans tre signerade FP-stenar står på Selaön. Fastän han även senare gör nedslag i Sörmland, vid Eskilstuna (Sö 92) och på Selaön (Sö 203), så finns 18 av hans 20 sena inskrifter norr om Mälaren (*Rundata*, urval, ristare: »Balle (S)»).

Namnsfärerna på Selaön avslöjar att det ligger två typer av interaktion bakom den första och den andra faser av spridningen av runinskrifter

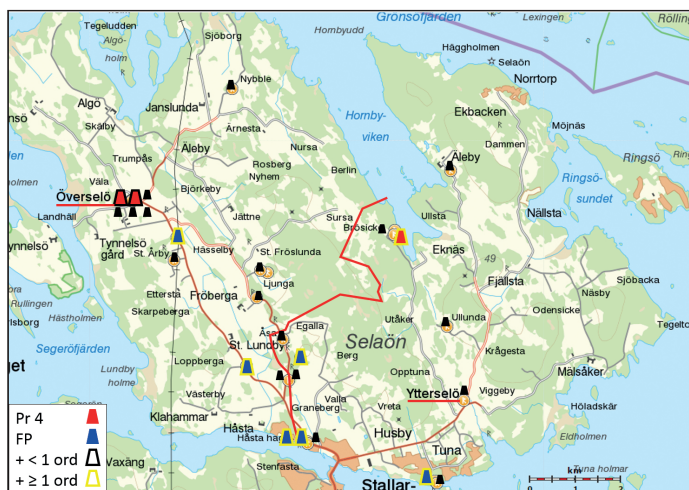

Fig. 6. Överskjutande text på tidiga och sena inskrifter. —Excess text on early and late inscriptions.

där. Under Balles tid nås södra Selaön och särskilt platser nära Kolsundet, samtidigt som Balle har ett stort arbetsfält. Under de lokala ristarnas Esbjörns och Hallbjörns tid blir sedan runstenarna färre och den lokala förankringen tydligare. Lokala referenser är med andra ord vanliga på sena stenar knutna till norra delen av ön (fig. 4). Men fastän det lokala står starkt så följer Esbjörn, som kanske lärt sig rista av Tidkume som ristade U 759 (Stille 1999, s. 204) ändå med i ornamentikens generella förändring. Det kan passa med att man på öns norra del ganska ofta funnit det värt att flytta sina runstenar till det religiösa och sociala centrum som skapades vid kyrkplatsen. I det lilla formatet ser man med andra ord en utveckling mot en ny kristen områdesförståelse, ideologi och tro, som gör det onödigt att rista nya runstenar. Samtidigt ser man en utveckling som under en övergångsperiod gör det värt att flytta stenar. Om man flyttar en sten från en primär landskapsbunden till en sekundär kyrkbunden plats, så skapar man en kompromiss i en övergångstid som också innebär traditionsförändring.

Speciella drag – komplexa samband

18 inskriptioner och ristningar är så fullständiga att man kan bedöma relationen mellan text, design och ornamentik. Det är tal om ganska esoteriska samband. Tio ristningar tillhör FP, tre Pr 3 och fem Pr 4. De sistas koppling till kyrka har gjort detta material mer fragmenterat.

Sex av de 18 (fem FP och en enda Pr 3; Sö 198, 200, 202, 212, 214 samt Pr 3-ristningen Sö 192) är enkla löpande formelartade texter kopplade till rundjur. Texten börjar vid huvudet eller i svansen. Sö 200 och Sö 214 håller sig helt inom djurets ram och är på så sätt perfekta. Det gör också Sö 192, men endast till priset av ett ortografiskt sammanbrott. Den anonyma ristaren tycks ljuda och kasta om runorna på ett säreget sätt som leder till ”flera ristningsfel”. Ungefär vartannat ord är fel (Brate & Wessen 1924–36, s. 165). Hen börjar skriva från rundjurets svans med glesa runor, men upptäcker när ca 45% av rundjuret är fullt att endast 25–30% av runorna kommit på plats. Nu börjar ristaren komprimera sin text, men måste ändå, sannolikt för att hålla sig inom rundjuret, avsluta texten okonventionellt med två ord utan lexikal mening: **kup ulbi • aipar ha arli** – »Gud hjälpe deras *ha arli*». Fyra av de enkla löpande texterna fortsätter utanför runslingan. I motsats till Sö 192 börjar de vid huvudet varför runorna i princip, om man var tvungen att förklara sig, kan sägas vara rundjurets ömsade skinn.

Allt som allt finns nio texter som har överskjutande runor efter svansen, om man räknar de fragmentariska. I ett par sena inskrifter kan draget bero på dålig beräkning (endast några få överskjutande runor), men annars beror det på att man valt en för lång text som man ändå velat förmedla någorlunda rättstavd (se t.ex. Sö 196 och 198). Detta är vanligast bland FP-inskrifterna och det

Fig. 7. Sö 198. Orden »... knærri um Domisnæs» faller utanför rundjuret. –Sö 198. The words “... knærri um Domisnæs” are carved outside the runic beast.

understryker ordets betydelse i de tidiga inskrifterna (fig. 6). I två av fem fall respekterar den överskjutande texten inte ens korset (fig. 2–3). Annars är korset, i tio fall, rent.

Tolv inskrifter uppvisar två olika strukturer i vilka text och ornamentik samspelar. Det gäller dels nio inskrifter där de aktuella namnen bildar en nivå eller grupp i inskriften (jfr Andrén 2000, s. 13 f), dels gäller det de tre texter där prosarader ställs mot versrader också i ornamentiken.

Inskriften Sö 198 tillhör de fem löpande texterna som saknar ett tydligt samspel mellan design och text. Däremot finns det en språklig mot-sättning inom den (fig. 7). Den inledande prosan undviker den sedvanliga formuleringen *Svein bonda sinn*, sannolikt för att tre betonade stavelser skulle skapa en tydlig kadens mitt i texten. Som det nu står – at *Svein sinn bonda* – blir *sinn* obetonat och skapar snarare en kolon-effekt inför *bonda*. Det står inte heller *Sigríð ræsti stæin at Svein sinn bonda*, som formellt skulle kunna läsas som två versrader med ett lite klumpigt inrim, som inte hjälpte till att dela långraden i två. Sigríð skriver i stället prosa med långt och kort mellan höjningarna: *Sigríð let ræisa stæin þenna at Svein sinn bonda*. Därefter skriver hon två betydelsefulla långgrader med stavelsekontroll, ett parentetiskt inpass och en tydlig kadens – enkla och smickrande fakta om sin initiativrike (handels) man:

Hann oft siglt til Sæimgala [3+4]
dyrum knærri um Domisnæs [4+4]

Den seglatsen kan ha varit en färd över öppet hav från Landsort förbi Gotska Sandön och söder om Ösel, in i Rigabukten mellan Domesnäs (Kalkarsags) och Runö till Livland. Så går den åtminstone till historien.

Texten på Sö 198 är ett tidigt exempel på bruket av versrader. Det skiljer sig från det senare, som inte rör utlandsfärd utan monument, plats, familj och gård. Det perspektivet representeras av tre inskrifter där text och ornamentik samvarierar med större stilistisk medvetenhet. Först de två sammanhörande texterna Sö 208 och 206:

prosa: Guðlaug ok Hialmlaug þar ... ræistu ...
...[b]ærn ok at Þorstæin,
vers: boanda goðan byggi i Frøyslundum
[4+6]
arfi Full[uga], sum er systursunn Ænnibrantar [7+7]
prosa: Ræisti G[uðl]aug at syni sina, ok
Hialmlaug at brøðr sina.
vers: Her skal standa stæinar þessir [4+4]
runum ru[ð]nir [4+0]

Stenarnas prosasidor (fig. 8) domineras av det största rundjuret och innehåller den formellt viktigaste texten, d.v.s. resarformeln. Här får vi veta vilka mor, dotter/syster och söner/bröder är. Prosan kon-

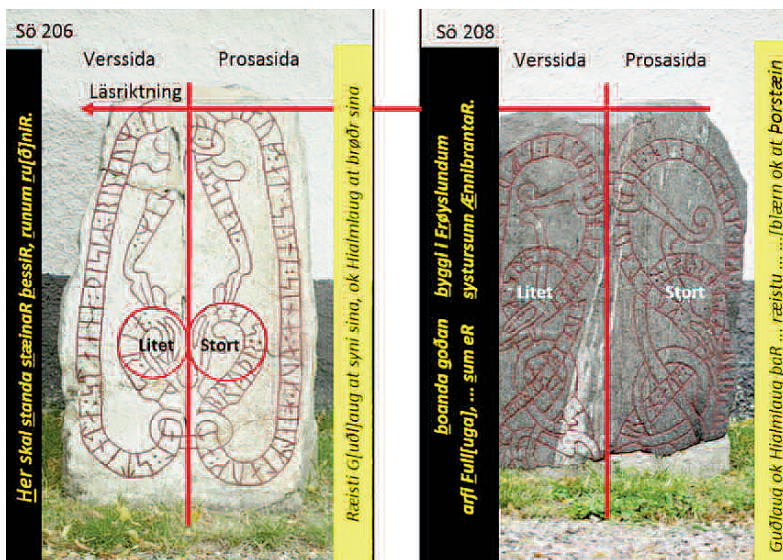

Fig. 8. Den ornamentala och textuella strukturen och läsriktningen på parmonumentet Sö 206 och 208. Efter ett foto av Bengt A. Lundberg, Raä. —Ornamental and textual structure as well as reading order of the paired stones Sö 206 & 208.

trasterar mot verserna som står i de minsta djuren. I dem är det tal om två former av poesi: två längre konstlösa episka långnader med kadens och tre kortfattade lyriska versrader. På den lyriska stenen, Sö 206, är ornamentiken stram som versraderna. Dessutom ser strofen ut att sakna sin fjärde rad och därför också sin kadens. På den episka stenen, Sö 208, är ornamentiken mer rörlig och liksom längre.

Den ena stenen är flat och ljus, den andra är vinklad som U 770, och mörk. Sö 206 och 208 är verkligen ett genomtänkt monument som bygger på kontrasten och sammanhanget mellan de två stenarna. Man har diskuterat i vilken ordning stenarna skall läsas. Brate & Wessén (1936, Sö 206) kom fram till att det inte egentligen spelar någon roll för förståelsen. Bäst sammanhang ger det dock om man börjar med prosasidan på Sö 208 och slutar med den lyriska verssidan på Sö 206. Den akademiska kritiken finner att det är tal om effektsökeri, när den fjärde versraden och således kadensen saknas på Sö 206 varvid de »röda runorna» blir hängande i luften. Men kanske kände mor och dotter tomheten och saknaden just så. Hur som helst kan man, om man vill, läsa början på inskriften, det vill säga prosatexten vars början genom omvänd ordställning har fått kadens, som strofens fjärde och sista versrad: *Ræisti Guðlaug*. Här kan man sluta, men också fortsätta

att läsa Sö 206 i en evig upprepning av monumentet, dess plats och tillkomst:

Her skal standa stæinar þessir,
runum ru[ð]nir ræisti Guðlaug
– at syni sína, ok Hialmlaug at ...

Det är inte överraskande att den sista inskriften med fullständiga versrader, Sö 213, är av en annan, men lika speciell karaktär som Sö 208 & 206:

vers: Stæin hiogg Æsbærn stæindan at
vitum [4+5]
bant með runum ræisti Gylla [4+4]
at Gæirbærn boanda sinn [6]
prosa: ok Guðfriðr at faður sinn. Hann var
boandi bæztr i Kili. Raði saR kunni.

Versraderna (fig. 9) betyder översatt till prosa »Esbjörn högg stenen (som är) målad till vittnesmål. Bunden med runor reste Gylla den till minne om sin man Gerbjörn». De följer den variant av *ljóðaháttir* där det sista stavrimmet binder från fjärde till femte raden. Bland drygt tusen strofer i den Poetiska Eddan betraktas de ca tio strofer som följer detta mönster som avvikande, men på inskrifter med den äldre runraden (t.ex. Tjurköbrakteaten och Eggjastenen rad 1–3) eller med den yngre i östra Sverige (t.ex. Ög 162, Sö 175, U

Fig. 9. Eftersom Sö 213 är välbevarad framstår den som Selaöns mest välgjorda, men också dess mest maniererade runsten. Designupplägget styrs delvis av cirklar som stöttat tecknaren i mönsterupplägget (Práinsson 1999). Efter ett foto av Bengt A. Lundberg, Raä. —Sö 213 is well-preserved and thus stands out as the island's most professional, but also most affected, runestone. Its design is partly governed by circles that aided the artist in drawing the pattern.

96 och U 654) finns det så många exempel bland jämförelsevis mycket få strofer att prosodin här inte bör betraktas som avvikande eller fel (Herschend 2001).

Eftersom strofen står i det största rundjuret är det följdriktigt att den egentligen är en resarformel, om än lite svulstig. Tekniskt är raderna hur som helst välgjorda. Den första och fjärde raden talar om grundhandlingen – Esbjörn högg och Gylla reste. Där emellan beskrivs Esbjörns arbete på ett sätt som skapar en förväntan, som upplöses i rad fyra varefter allt faller på plats i rad fem. De fyra första raderna varierar ungefär samma kadenslösa rytm och den femte är en lång och välgjord kadens. Rad två och tre är fördröjande effektsökeri.

Det är ovanligt och kanske lite skrytsamt att versifiera sin resarformel. Prosan i det mindre rundjuret är okonstlad och man kan tänka sig att Gudfriðr inte är gammal nog att uttrycka sig på vers. Hos henne samlas i stället prosaiska fakta. Fyrfotadjuret förenar stenens två sidor, men dess huvud är centralt i kompositionen. Det är på poesins, änkans och ristarens sida. Just denna runsten tolkade Anders Andréén (2000, s. 10 f, fig. 2) utifrån tanken att inskriftens avslutande sats – *Raði sar kunní*— »tyda den som kan», uppmanar läsaren att inte bara läsa texten, utan tolka helheten. Jag gör likadant, fast på mitt sätt, eftersom

uppmaningen riktar sig till var och en som läser. Därför ser jag båda tolkningarna som (bra) svar på ett uttalat esoteriskt 1000-talsbehov.

Den konkretion som fanns i de tidiga stenarna har i de sena avlösts av konstfärdighet i design, ornamentik, textuell avsikt, läsart och versrader. Därför bildas det också en kontrast mellan de tidiga stenarnas tendens till allmän struktur, på det sätt som Andréén framhöll (2000, s. 13 f), och de sena stenarnas medvetet slutna kompositioner. Både tidiga och sena monument är layoutade med hjälp av cirklar och mått som stödjer teckningen (Práinsson 1999) medan text och ornamentik på de tidiga endast hänger löst ihop.

På Sö 194 (fig. 10) skriver två bröder: *Ingi-mundr ok Þialfi þeir ræistu stæin þenna at Þorketil, faður sinn*. Designmässigt betyder det att Inge-mund och hans fader Torkel kommer att stå intill varandra i var sin rundjursögla förbundna av inristningens koppel. Hade formuleringen varit *faður sinn Þorketil* – så hade man kanske trängt ihop texten och ristat rundjurets svans i höjd med dess huvud för att få samma effekt.

På Sö 203 (fig. 11) skriver två andra bröder: *Biorn ok Gærdarr letu reisa stæin þenna at brøðr sina Viking ok Sigfast. Balli risti*. Här är det meningen att brödernas namn samt ristarens skall hamna ihop och det får konsekvenser. Texten har blivit lite för komprimerad i början och runristaren

Fig. 10. Sö 194. Ett enkelt sätt att använda cirklar i designen av sten (Þráinsson 1999). Efter ett foto av Bengt A. Lundberg, Raä. —A simple way of using circles to structure the layout.

Fig. 11. Sö 203 exemplifierar hur man aktivt sökt gruppera viktiga namn i inskrifterna. Efter ett foto av Bengt A. Lundberg, Raä. —Sö 203 exemplifies how important names are actively grouped on early stones.

måste öka avståndet mellan runorna i slutet i stället för bara i mitten. Det betyder att »Viking» kommer tidigt, så tidigt att även innan Balle ristat »Sigfast» måste det vara glest mellan runorna om broders namn skall korsa broders namn snarare än ristarens, samtidigt som ristarens namn skall stå tillsammans med de andra namnen inom rundjuret. Det går precis, men bara till priset av att risti hamnar utanför.

På Sö 210 (fig. 12) står det: *Var-Asi(?) let reisa stein þenna at HolmgæiR, broður senn. Guð h[ialpsal] hans þetr þen hann kunni til gærva. Balli risti runiR þessar.* Här står broder vid broder, men den andra platsen ovanför kopplet är vigd för ristaren Balle. Korset är stort och bönen lång på denna sten över en bror som är i behov av Guds hjälp.

Inskriftens övre och mellersta del är glest ristade med avsikten att namnet Balle skall hamna som en pendants till *Var-Asi*. Likaså är det som ristas så viktigt att man låter texten fortsätta långt utanför rundjuret. Hade man nöjt sig med *risti* eller *risti runiR* så hade hela texten ledigt kunnat infogas i rundjuret. Därvid hade dock Balle förlorat lite av värdet i sitt namns placering.

Det är personrelationer, ideologi och respekt för det skrivna ordet som ger upphov till de tendenser till struktur och samband mellan ornamentik och text som man ser i tidiga inskrifter. En precis koppling till deras design är det inte tal om. Ofta är texten helt självständig i förhållande till ornamentiken, som är ganska symmetrisk och balanserad. Det är uppenbart att den text man

Fig. 12. Sö 214. De viktiga namnen pressar ut texten ur rundjuret. Efter ett foto av Bengt A. Lundberg, Raå. —The important names force part of the text out of the rune beast. Based on a photo by Bengt A. Lundberg. Source: Raå.

fastnat för i flera tidiga fall tillkommit först efter att man bestämt design och ornamentik. I de sena stenarnas mer invecklade ornamentik är det bättre plats. I den rym och samspelar de komplexa motställda formuleringarna med ornamentikens medvetet obalanserade symmetri.

Selaöns inskrifter avspeglar två steg i en allmän utveckling. Samtidigt uttrycker de en Selaötendens: det utvecklas en komplexitet där text och ornament så småningom kan ses som en mångsidig enhet. Så kan man till exempel se skillnader mellan den enkla inskriften Sö 202, paret Sö 206 & 208 och monumentet Sö 213, där läsaren för säkerhets skull uppmanas att tyda verket. Som uttryck för att texten till en början gick segrande ur konflikten med ornamentiken kan man hän-

visa till Sö 198 (fig. 7). Där står textens mittdel, *at Svein sinn bonda*, med glesa runor som en dedikation i toppen av stenen – ett exempel på en textdesign som medvetet bryter rundjurets ramar och invaderar korset.

Slutord

Jag har presenterat ett lokalt material och pekat dels på allmänna drag bland dekorerade runinskrifter, dels på lokala karakteristika. Lokala särdrag skulle kanske kunna vara karakteristiska runt Mälaren, om man betraktade den som en förenande insjö med utlopp till saltsjö. Därför har det framkommit åtminstone tre typer av uppslag som skulle kunna föra forskningen om Mälardalens runinskrifter framåt om de undersöktes mot bakgrund av ett större material.

1) Runstensgeografi och kronologi har många nivåer och mikro-nivåerna är ofta överraskande (se t.ex. Hansson 1993; Herschend 1994; Sundqvist 1996). Forskningen har länge varit medveten om allmänna koncentrationer och speciella regioner eller »runstensbygder» med Ivar Schnells term (1965). I mindre grad har man beaktat att en mer utvecklad geografisk förståelse innebär att det, förutom den specifikt kristna strömningen som Ljung analyserat och syntetiserat (2016), också funnits mycket lokala strömningar och anledningar att följa eller inte följa dessa. Selaön präglas av en mikrogeografi som sannolikt kan ha motsvarigheter på andra håll.

2) Det finns ett icke-banalt och komplext samband mellan ornamentik, design, text och ordföljd (Andrén 2000). Sambandet kan sannolikt kopplas till ett generellt tidsperspektiv för runstensmodets förändring och avveckling, såsom det speglas t.ex. av de olika runstensstilarna (Gräslund 1994). På Selaön är det ännu tal om en växande komplexitet, men ser man i stället på Öpirs något senare produktion så verkar ornamentik och design förfinas och förenklas medan texterna till slut blir banala och formelartade (Herschend 1998, tab. 2, fig. 4). Det komplexa sambandet mellan å ena sidan text, å andra sidan design och ornamentik som Andrén uppmärksammade (2000) utvecklas och avvecklas alltså, men förtjänar att undersökas närmare.

3) På grund av den komplexa relationen mellan design, ornamentik och text finns det på

Selaön, och säkert i många andra lokala sammanhang, en medvetet seriös dimension i inskrifterna. Den dimensionen rör materialitet så väl som prosa och versrader. Brukspoesi och välvald prosa, bunden i design, uppskattades. Genom helheten blir runstenar primära källor till vad tidens människor kunde säga på allvar om till exempel godhet, död och ära. Och detta under ett ideologiskt övergångsskede med stora sociala omvälvningar. Kontrasten mellan formelartade och inkännande uttryck kan göra det möjligt att undersöka ett brett senvikingatida fält i det materiella och textuella allvarsuttryckets historia. Cecilia Ljung (2016, s. 232–243) har diskuterat detta i relation till tidiga och speciellt församlingskristna sammanhang. Mer återstår sannolikt att göra.

Referenser

- Andrén, A., 2000. Re-reading embodied texts – an interpretation of rune-stones. *Current Swedish Archaeology* 8. Stockholm.
- Brate, E. & Wessén, E., 1924–36. *Södermanlands runinskrifter*. Stockholm.
- Digitala runinskrifter. www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/digitala-sveriges-runinskrifter-publicerat/
- Fridell, S., 1997. Två västmanländska sockennamn. *Ortnamnsällskapets i Uppsala årsskrift* 1997.
- Gräslund, A-S., 1987. Pagan and Christian in the age of conversion. Knirk, J. (red.). *Proceedings of the tenth Viking Congress, Larkollen, Norway 1985*. Universitetets Oldsaksamlings skrifter, Ny serie 9. Oslo.
- 1988. Runstenar, bygd och gravar. Tor 21. Uppsala universitet.
- 1994. Rune stones – on ornamentation and chronology. Ambrosiani, B. & Clarke, H. (red.). *Developments around the Baltic and the North Sea in the Viking Age. The 12th Viking Congress*. Stockholm.
- 2002. *Ideologi och mentalitet*. OPIA 29. Uppsala universitet.
- Hansson, A., 1993. *Kopior eller likhet. Tolkningsproblem kring runstenars ornamentik*. CD-uppsats i arkeologi. Uppsala universitet.
- Herschend, F., 1994. *The recasting of a symbolic value. Three case studies on rune-stones*. Uppsala. Uppsala universitet.
- 1998. ubiR, ybiR, ybir – är det U485 Ofeg Öpir? *Fornvännen* 93.
- 2001. “Written on Terrestrial Things” – a discussion of some Scandinavian runic inscriptions up to the 6th century AD. Sundqvist, O. et al. (red.). *Kontinuität und Brüche in der Religionsgeschichte*. Berlin.
- Ilves, K., 2011. Is there an archaeological potential for a sociology of landing sites? *Journal of Archaeology and Ancient History* 2. Uppsala universitet. urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-159978
- 2012. *Seaward landward. Investigations on the archaeological source value of the landing site category in the Baltic Sea region*. Aun 44. Uppsala universitet.
- Källström, M., 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skrifmiljöer i Norden*. Stockholms universitet.
- Lager, L., 2002. *Den synliga tron. Runstensors som en spegling av kristnandet i Sverige*. Uppsala universitet.
- Ljung, C., 2016. *Under runristad håll: tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Stockholm Studies in Archaeology 67. Stockholms universitet.
- Peterson, L., 2007. *Nordiskt runnamnslexikon* (5. utg). Institutet för språk och folkminnen. Uppsala.
- Raä = se Fornsök, fmis.raa.se
- Rundata = Samnordisk rundatabas, www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm
- Schnell, I., 1965. *Kyrkorna i Södermanland*. Södermanlands museum. Nyköping.
- Stille, P., 1999. *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering*. Runrön 13. Uppsala universitet.
- Sundquist, M., 1996. *Treöglestena i Uppland*. CD-uppsats i arkeologi. Uppsala universitet.
- Sö + nr. *Södermanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm, 1924–36.
- Práinsson, P., 1999. The exhibition sketches. Lietoff, E. (red.). *Rune stones, a colourful memory*. Museum Gustavianum. Uppsala.
- U + nr. *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B.F. Jansson. Sveriges runinskrifter 6–9. Stockholm 1940–58.
- Wilson, L., 1994. *Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland*. Uppsala universitet.
- Vs + nr. *Västmanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Sven B.F. Jansson. Sveriges runinskrifter 13. Stockholm 1964.
- Zachrisson, T., 2010. Kungsåmen i Söderby och kungens Sigtuna. Om den materiella kulturen i och kring Söderby i Danmarks socken. *Situne dei* 2010. Sigtuna.

Summary

This study presents a small runestone material on Selaön Island in Lake Mälaren. It centres on the island's 26 runic inscriptions on stone from the 11th century, and points out three themes of runestone research that are rarely addressed. They seem, however, to add new dimensions to the analysis and interpretation of runestone vogue in the Lake Mälaren area.

The first theme is the micro-geography of clustered runestone distributions. Being a cluster of 26 stones, this island material is set apart from its surroundings, the mainland and adjacent smaller islands, and nine heterogeneous stones belonging to these rather extensive surroundings. Selaön has landing places with runestones, large central farms with hardly any runestones, peripheral farms with runestones and in addition a concentration of runestones at Överselö Church and a possible early Christian churchyard or congregation burial ground at Ytterselö Church. The material, moreover, links in with common traits among late decorated runestones, but also with the characteristic breadth of mid-sized and well-defined materials. This kind of diversity, that is,

local cluster diversity, may be seen as a characteristic in itself of the larger Lake Mälaren region as the lake united a number of landing places and their surroundings characterised by runestones.

The second theme takes its point of departure in the description of the complex, far from banal relationship between design, text and ornament. This complexity becomes more sophisticated over the 11th century, that is, the century during which the runestone vogue operates on Selaön. Word-ing is chosen or bent on the stones to fit design. Design contributes to structuring the text.

The third theme follows from the relationship between the first two. Together, these two themes can be seen as an expression of a Selaön tradition. The runestones on the island stand out as an expression of normativity, individuality and sincerity with reference to earnestness in a period of ideological transition. During this period of radical change society recast itself as well as central concepts such as goodness, honour and death. The third theme, therefore, asks how people coped with this transition without losing their identity.